

Klaudia Pawiła

DZIEJE RODU HORNOSTAJÓW HERBU HIPPOCENTAURUS I LOSY ICH ARCHIWÓW

Celem artykułu jest przedstawienie historii rusko — litewskiego rodu Hornostajów herbu Hippocentaurus, którego dzieje sięgają od końca XV w., aż do momentu wygaśnięcia rodu w drugiej połowie XVII w. Opisana została także historia twórcy rodowej potęgi — Iwana Ostafijewicza Hornostaja. Podjęto próbę rekonstrukcji losów wytworzonych przez nich archiwów. Artykuł zawiera krótką charakterystykę materiałów archiwalnych rodu, przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zespole archiwalnym Archiwum Potockich z Radzyna (numer zespołu 334).

Keywords: archiwum rodowe, Hippocentaurus herb, Hornostaj, Hornostajpol, Tuliny.

Dumni Rusini, zdolni i przebiegli politycy, dobrzy administratorzy, zadufane w sobie szlachetki, impertynenci z Rusi — różnie ich nazywano. Ten rusko-litewski ród, żyjący na przestrzeni XV—XVII w. odcisnął trwale swój ślad w historii zarówno Polski, Ukrainy jak i Litwy czy Białorusi.

Historia rodziny Hornostajów herbu Hippocentaurus nie doczekała się całościowego opracowania. Fragmentaryczne informacje o tym rodzie dostarczają nam herbarze Adama Bonieckiego, Kaspra Niesieckiego, Bartosza Paprockiego czy Seweryna Uruskiego [Boniecki, 1904, s. 340—343; Niesiecki, 1839, s. 375—377; Paprocki, 1858, s. 850; Uruski, 1908, s. 186—187]. Kilku stronnicowy opis rodu został zawarty w monografii Edwarda Rulikowskiego, w którym autor opisuje dzieje dawnego powiatu kijowskiego [Rulikowski, 1913]. Są to jednak prace z końca XIX w. i początku XX w. W 2012 r. ukazał się artykuł białoruskiego historyka Natalii Śliż, dotyczący czołowego przedstawiciela rodu, podskarbiego ziemskiego i marszałka nadwornego Iwana Hornostaja. Opi-

suje ona życie podskarbiego oraz jego najbliższą rodzinę [Śliż, 2012]. Zaledwie trzech członków rodu doczekało się biogramów w Polskim Słowniku Biograficznym autorstwa Aleksandra Markiewicza [Markiewicz, 1960a-c]. Byli to wspomniany już Iwan Hornostaj, jego brat Onikiej oraz wojewoda miński Hawryło. Wzmiankowani są także w biografiami związanych z Radziwiłłami czy królami polskimi — Zygmuntem I Starym, Zygmuntem Augustem oraz w opracowaniach dotyczących odbudowy domeny królewskiej przez królową Bonę [Sucheni-Grabowska, 2010; Pociecha, 1958; Wojciechowski, 1979]. Dzieje hornostajowskich archiwów i ich zasób doczekał się opracowania jedynie w artykule Waldemara Mikulskiego [Mikulski, 1997].

HISTORIA RODU HORNOSTAJÓW

Hornostajowie herbu Hippocentaurus wywodzili się od kniazia kijowskiego Aleksandra (Olelka)¹. Pierwszym potwierdzonym w źródłach przedstawicielem rodu był Hornostaj Romanowicz [Rulikowski, 1913, s. 122].

Boniecki i Uruski wspominają o Romanie Iwaszkowiczu, staroście putywelskim (1476) i namiestniku owruckim (1486) [Boniecki, 1904, s. 340; Uruski, 1908, s. 186]. Nie znajdujemy o nim większych wzmianek, oprócz tej, że miał otrzymać od Kazimierza Jagiellończyka we włości czarnobyłskiej *«w głębi mrocznych lasów, pustoszę pewną, z jednym jeno człowiekiem na imię*

1. U B. Paprockiego znajdujemy wzmiankę, iż pieczętowali się herbem Rawicz; B. Paprocki, op. cit., s. 850. Natomiast W. Mikulski uważa, iż początkowo pieczętowali się herbem własnym, a od 1544 r. Hippocentaurusem, W. Mikulski, op. cit., s. 136.

Ditiatkowiczem» [Słownik..., t. 3, s. 126]. Wielce prawdopodobne, że był on ojcem Hornostaja Romanowicza. Nie jest pewne skąd wyżej wymienieni autorzy zaczerpnęli te informacje. Być może dotarli do dokumentów nieznanym pozostałym twórcom herbarzy, które rzuciłyby nowe światło na niejasne początki rodu.

Hornostajowie wywodzą się z województwa kijowskiego. Zwykle się uważa, że ich pierwotne gniazdo rodowe leżało w powiecie żytomierskim. Byłoby to uzasadnione, gdyby przyjąć za protoplastę rodu Hornostaja Romanowicza, który rzeczywiście posiadał dobra w tym powiecie. Jednak protoplastą rodu zdaje się być Roman Iwaszkowicz, a więc początków Hornostajów należałoby szukać w powiecie owruckim.

Hornostaj Romanowicz był klucznikiem kijowskim (1486) i namiestnikiem owruckim w latach 1487—1493. Był dwukrotnie żonaty. Pierwszą żoną była Hryńkówna Wnuczkiewiczówna, dziedziczka Rochtyczy, z którą miał córkę. Nie znamy jej imienia. Wiadomo tylko, że wyszła za mąż za Mitka Łazarewicza. Drugą żoną była Maria Semonówna Skipporówna, która wniosła wielki majątek — Tulin i Sosnów w powiecie żytomierskim oraz Łopatacze, Kołodziej, Huszczyńce pod Winnicą. Miał z nią synów — Iwana i Onikieja oraz córki — Femnę (Fenne) i Apranię. Ta ostatnia została wymieniona w testamencie Iwana Hornostaja. Zapisał on siostrze oraz jej dzieciom sto kop groszy litewskich [AGAD, APR, sygn. 317, k. 17]. Józef Wolff uważał za żonę Romanowicza również córkę Kalienika Myszkowicza (protoplasta Tyszkiewiczów) [Boniecki, 1904, s. 340]. Romanowicz był człowiekiem pobożnym, o czym mogą świadczyć liczne fundacje na rzecz cerkwi «*wiele świadczył monasterowi Peczarskiemu, w Kijowie, tudzież cerkiew Ławrę w bogate opatrywał porządk*» [Rulikowski, 1913, s. 122]. Zmarł w sędziwym wieku, walcząc z Tatarami perekopskimi nad rzeką Uszą w 1503 r.

Maciej Strykowski wspomina nieznanego z imienia Hornostaja, który podczas najazdu Tatarów krymskich na Mińsk w roku 1505, dowodził obroną zamku [Strykowski, 1978, s. 581]. Przypuszczalnie mógł być to brat Hornostaja Romanowicza lub jego syn, Iwan.

U Rulikowskiego oraz w Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego wspomniany został Ostafii Hornostaj, syn Hornostaja Romanowicza. W innych herbarzach nie znajdujemy o nim jednak żadnych informacji. Boniecki natomiast dowodzi, że Ostafii to imię Hornostaja Romanowicza. Potwierdzenie znajdujemy w Polskim Słowniku Biograficznym w biografii Iwana Hornostaja: «*Synowie Romanowicza przybrali jako nazwisko rodowe pierwsze imię ojca — Hornostaj. Iwan przyjął ponadto drugie imię ojca — Ostafij — jako imię patroniczne i podpisywał się — Iwan Ostafijewicz Hornostaj*» [Markiewicz, 1960b, s. 627].

Najstarszym synem Romanowicza był wspomniany wyżej Iwan Hornostaj. Był on niewątpliwie

najwybitniejszy przedstawicielem rodu. W 1508 r. został pisarzem gospodarskim kancelarii wielkksiążęcej w Wilnie. Od roku 1526 był sekretarzem do spraw starostw, dzierżaw, zamków i miast ruskich oraz podskarbisem ziemskim (od 1530 r.), a także administratorem województwa trockiego w latach 1538—1542. 24 maja 1542 r. został mianowany po Juriju Mikołajewiczu Radziwille marszałkiem nadwornym litewskim. W latach 1549—1550 był wojewodą wileńskim, a od 6 sierpnia 1551 r. wojewodą nowogrodzkim [Markiewicz, 1960b, s. 627; Boniecki, 1904, s. 340].

W 1544 r. otrzymał od Zygmunta Augusta herb Hippocentaurus. Nazywano go także Hipocentaur, Kitawrusem czy Strzelcem. Używany był przez około 45 rodów, głównie na Litwie [Kuropatnicki, 1789, s. 78].

W roku 1531 Iwan Hornostaj został starostą słonimskim, a 3 maja 1533 r. królowa Bona wynagrodziła go, dając w zarząd włości Mścibohów i Zelwę (powiat wołkowski), których stał się dzierżawcą na przełomie 1534/1535 r. W tym samym czasie był już dzierżawcą Dorsunia, a cztery lata później otrzymał dzierżawę birszańską (w 1551 r. zwrócona królowi) [Boniecki, 1904, s. 340—341]. Od 1556 r. dzierżył dobra krewskie [Markiewicz, 1960b, s. 628].

Iwan Hornostaj miał trzy żony choć w jego testamencie z 1 marca 1555 r. zostały wspomniane jedynie dwie [AGAD, APR, sygn. 317, k. 12]. Potomstwa doczekał się tylko z drugą żoną Anną Wasiliewną Solomerecką. Miał z nią pięciu synów: Iwana, Ostafiego, Hawryłę (Gawryłę), Własnego i Hermogena. Doczekał się także siedmiu córek, z których pięć zostało wymienionych w jego testamencie: «*corce moiey Helenie paniey Pietrowey opisuie dwiescie kop, corce moiey Hannie Jepimahowej zapisuie sto kop groszey, corce Nastazy Kniehini Kowelskiej zapisuie sto kop groszey, corce mey Marynie Hlebowey zapisuie sto kop, corce mey Maryny Woyninay odpisuie sto kop groszey*» [AGAD, APR, sygn. 317, k. 16—17].

Helena lub Olena była żoną dzierżawcy orszańskiego Piotra Dymitrowicza Korsaka. Hanna dwukrotnie wychodziła za mąż. Jej pierwszym mężem był Bogdan Epimach, drugim został Jerzy Jakubowicz Hordyn. O Nastazji, żonie księcia Hrehorego Wasilewicza Sanguszki, wiemy, że po śmierci męża w 1555 r. ponownie wyszła za mąż za Filona Semenowicza Kmitę. Kolejnymi córkami były, nie uwzględnione w testamencie, Eugenia i Zofia. Eugenia była żoną stolnika litewskiego Jerzego Chodkiewicza. Wiemy o niej tylko, że zmarła w 1557 r. Zofia wyszła za mąż za księcia Lwa Połubińskiego [Uruski, 1908, s. 186].

Iwan Ostafijewicz Hornostaj zmarł w maju 1558 r. Pochowany został w ufundowanej przez siebie cerkwi w Wilnie [Markiewicz, 1960b, s. 628].

Drugim synem Hornostaja Romanowicza był Onikiej. Działalność publiczną rozpoczął jako dworzanin królewski w latach 1518—1529. Podobnie

jak jego starszy brat Iwan, brał czynny udział w reformach gospodarczych królowej Bony. Po swoim teściu Hrehorym Hromycze objął urząd klucznika wileńskiego (od 1533 r.). W roku 1539 został pisarzem gospodarskim do spraw ruskich. Był starostą czerkawskim, kaniowskim, mielskim oraz dzierzawcą lubszańskim i wołkowyskim od 1546 r. [Markiewicz, 1960b, s. 628; Słownik..., t. 3, s. 128]. W następnym roku, z powodu częstych najazdów tatarskich, oddał starostwa Zygmuntowi Augustowi. W zamian otrzymał starostwo homelskie. W 1551 r. został mianowany marszałkiem nadwornym litewskim, a w roku 1555 starostą rzeczyckim. Był także poborcą we włościach podnieprskich [Markiewicz, 1960b, s. 628; Słownik..., t. 3, s. 128].

Brał udział w licznych poselstwach: na Krym do chana Machmet — Gireja w marcu 1520 r., następnie do Moskwy (1536) oraz jako wielki poseł do chana perekopskiego, z którym zawarł dla Polski pokój (1541). W 1537 r. był często posyłany przez króla do księcia Eliasza Ostrowskiego, by nakłonić go do ślubu z Anną Radziwiłłówną [Kolakowski, 1991, s. 154—155; Markiewicz, 1960c, s. 628].

Posiadał rozległe majątności. Mieszkał najczęściej w Dudakowiczach na Litwie. Na obronę ziemską stawiał w roku 1528 cztery konie. W Metryce Litewskiej znajduje się przywilej nadany mu w 1529 r. «*na 12 służb ludnej i pjat pustowszyn, w Ejszyckoj wołosti i pole z senozatiii pod wiazowym pniom i ozero Głuszec, w kiewskom powietu, w Czarnobyłskoj wołosti weczno*» [Rulikowski, 1913, s. 126]. Zakupił dobra Lubowicze, Maksymowicze, Zażerewce od Pawła i Filona Bohdanowiczów Iwaszcencowiczów. Dążąc do powiększenia swojego majątku, posuwał się nawet do zajazdów. W latach 1555—1556 wraz z kniazem Horskim, najechał majątności: Czuryłowszczyznę, Basieje, Szyyszów i zamek Radcza (powiat orszański). Jego brat Iwan, właściciel tych dóbr, pozwał wówczas Onikieja Hornostaja o zabicie urzędnika Daniły i uprowadzenie poddanej ludności. Już po śmierci brata, w roku 1558 zagarnął jego posiadłości w województwie kijowskim (prawdopodobnie chodzi o dobra w powiecie żytomierskim). Były one przedmiotem procesów sądowych w latach 1565—1566 między Onikiejem a jego bratankami Hawryłą i Iwanem Iwanowiczami Hornostajami [Markiewicz, 1960c, s. 628].

Onikiej Hornostaj pojął za żonę Nastazję Hromyczanę, z którą miał córkę Bohdanę (żonę kniazia Iwana Kroszyńskiego) oraz syna Fryderyka. W 1555 r. poślubił Bohdanównę Chreptowiczównę, córkę Bohdana i Owdotii księżnej Horskiej [Uruski, 1908, s. 186]. Onikiej Hornostaj zmarł w 1566 r. Interesujący jest zapis z testamentu Onikieja, datowany na rok 1562. Oprócz przekazania swojemu jedyjnemu synowi połowy dóbr Rochtycz i Ditiatiek czytamy: «*koni też moi wsi i sidła, kotoryje pod serebrom i bez serebre oksamytynyje i siafianowyje i prostyje, i riady na koni serebiranyje, poztocistyje*

i nepozłocistyje, i czerkaskije i prostyje i szabli pod serebrom i bez serebra, i zbroi, pancyry, kabaty, przyłbicy, szyszaki, rohatinki, rusznicy, arkabuzy, pawenzki, drewca i sztotolwek takowoho meło pry-słuchat' k wojennemu obyczaju, to wse zapysuju synu» [Słownik... t. 3, s. 128].

Czas przejść do młodszego pokolenia, które miało umacniać wysoką pozycję rodu, wypracowaną przez swoich ojców i dziadów.

Fryderyk Hornostaj, syn Onikieja jako pierwszy z rodu przeszedł na kalwinizm. Zmarł bezpotomnie w 1576 r. W swoim testamencie zapisał na wileński zbor kalwiński 83 kopy groszy litewskich «*na wychowanja kaznodziej i ludej ubohich; jakoż tita mojego hrisznoho na pohowanje mescem sobi obrat i naznaczył u zbori Wileńskom*» [Słownik... t. 3, s. 128]. Dobra należące do Fryderyka po ojcu przeszły na jego stryjecznych braci, a więc synów Iwana Hornostaja, kontynuatorów rodu.

Trudną do zidentyfikowania jest postać Własnego Hornostaja, o której znajdujemy sprzeczne informacje. U Bonieckiego występuje Własny jako trzeci syn Hornostaja Romanowicza, posiadający części dóbr Tulin i Maksymowicz. Miał być żonaty z Oleną Hrehorówną Szoluszanką [Boniecki, 1904, s. 343; Rulikowski, 1913, s. 127]. Inne informacje przekazują nam Niesiecki i Rulikowski. Uważali oni, że Własny Hornostaj był synem Iwana Ostafijewicza Hornostaja oraz mężem Julii, najmłodszej córki Bogusza Zgłowiczyna, podskarbiego litewskiego [Niesiecki, 1839, s. 376]. Rozwiązanie tej genealogicznej zagadki znajdujemy sięgając do rodowych archiwaliów. Iwan Hornostaj w rozporządzeniu swoim majątkiem wymienił synów — Iwana, Ostafiego, Hawryłę i Własnego. W momencie pisania testamentu, czyli w marcu 1555 r. Własny już nie żył, gdyż «*wnuikom moim tym Własnel[go] dwum [synom] zapisuje tysiac kop groszcy po piaciuset kop groszcy obudwom*» [AGAD, APR, sygn. 317, k. 16]. Potwierdzają się więc informacje zawarte w herbarzach, a dotyczące potomstwa Własnego. Miał on dwóch synów: Ławryna Własnowicza (żyjącego w 1559 r.) i Własnego (Szczęsnego) Własnowicza. Ten ostatni był kucharzem na dworze króla Zygmunta Augusta od 8 marca 1570 r. [Ferenc, 1998, s. 226]. Został zabity w 1583 r. przez stryja Ostafiego w zajeździe na Tulin [Rulikowski, 1913, s. 127]. Boniecki uważał, że Własnego Własnowicza zabito w roku 1585. Oskarżony o morderstwo został jego stryj, Hawryło Hornostaj [Boniecki, 1904, s. 343].

Tajemniczą wydaje się osoba Hermogena (Jerhohen) Hornostaja, syna Iwana Ostafijewicza. Wspominają o nim niektóre herbarze [Boniecki, 1904, s. 343; Uruski, 1908, s. 186]. Był pisarzem gospodarskim w latach 1551—1552. Zmarł na początku 1553 r. Posiadał dobra Kamień, część Tokar i Gregorowszczyznę na Podlasiu oraz Sokółów w powiecie słonimskim [Markiewicz, 1960a, s. 626]. Nie ma o nim jednak najmniejszej wzmianki we wspomnianym wielokrotnie testamencie Iwana Hornostaja.

Iwan Iwanowicz Hornostaj był żonaty od roku 1549 z Julianną (Uliana) Bohuszówną Bohowitynowną, podskarbianką litewską. Od 1551 r. został dzierżawcą dorsuńskim, tyszczowskim i międzyrzeckim. Oprócz tego posiadał Kozarowicze, w województwie kijowskim. Król Zygmunt August nadał mu dwór dorsznicki i sołomicki na Litwie [Rulikowski, 1913, s. 127]. Zmarł będąc w podróży w Mścibohowie w roku 1566 lub 1569. Nie pozostawił po sobie potomstwa [Słownik..., t. 3, s. 128].

Ostafii Iwanowicz Hornostaj był najmłodszym synem Iwana. Pojął za żonę księżną Helenę Czartoryską, córkę księcia Iwana Fedora około 1563 r. Zapisał jej 2000 kop groszy litewskich posagu i tyle samo miała wynosić jej oprawa wdowia [Boniecki, 1887, s. 86; Niesiecki, 1839, s. 376]. Na osobiste polecenie króla Zygmunta Augusta, został przyjęty na służbę, gdzie służył w osiem koni (od 1568 r.) [Ferenc, 1998, s. 124, 179]. *«Wielki junak swojego czasu, mieszkając w zapadłej wiosce zdziaczał, oddał się opilstwu i puszczal się na bezprawia z partią dobranych rębaczów, siła dokazując. Mając starą waśń z bratem swoim Własnym o część Tulin, najechał był syna jego a swego synowca w teże wiosce mieszkającego i w tym zajeździe zabił go; za co był skazany na infamiją i ogłoszony za banitę»* [Rulikowski, 1913, s. 127].

Hawryło Iwanowicz Hornostaj był najstarszym synem Iwana. Występuje w źródłach również jako Gawryło lub Gabriel. Podobnie jak wielu dostojników na Litwie przeszedł na kalwinizm. Był dzierżawcą (od 1561 r.), a później starostą kamienieckim (1568). 22 marca 1566 r. mianowano go wojewodą mińskim a od 6 lipca 1576 r. sprawował urząd wojewody brzesko — litewskiego [Wolff, 1885, s. 160]. Brał udział w wyprawie połockiej w roku 1579, gdzie służył w osiem koni [Ferenc, 1998, s. 179].

Wraz z podkanclerzym litewskim i marszałkiem nadwornym Ostafim Wołowiczem, brał czynny udział w rozmowach z carem Iwanem IV Groźnym podczas wojny litewsko — rosyjskiej o Inflanty (1558—1570). Za pośrednictwem nieznanego z imienia posła przekazali oni 14 sierpnia 1560 r. diakowi carskiemu Michałowiczowi informacje, by starał się nakłonić cara do zaniechania wojny z Inflantami i rozpocząć rokowania pokojowe z polskim królem [Jasnowski, 1993, s. 255]. Jednak wzmożona aktywność polityczna Hawryły Hornostaja uwidacznia się dopiero w latach 70. i 80. XVI w.

W lutym 1569 r. uczestniczył w tajnym zjeździe wileńskim zorganizowanym przez Mikołaja Radziwiłła Rudego. Udział w nim mieli wziąć najwybitniejsi panowie litewscy w tajemnicy przed królem, między innymi wojewoda nowogrodzki Paweł Sapieha. Oficjalnym celem przedstawionym przez Radziwiłła było podjęcie działań związanych z przywróceniem Litwie Podola i Wołynia. Tak naprawdę była to demonstracja niezadowolenia panów litewskich związana z postanowieniami unii w Lublinie [Ferenc, 2008, s. 342].

Uczestnicząc w zjeździe senatorów w Klecku w styczniu 1575 r., przystąpił do konfederacji litewskiej. Panowie litewscy po ucieczce z kraju króla Henryka Walezego, podpisali 1 listopada 1574 r. akt konfederacji litewskiej, w której opowiedzieli się za arcyksięciem Ernestem Habsburgiem, synem cesarza Maksymiliana II jako nowym władcą Rzeczypospolitej, żądając zniesienia unii lubelskiej. Umieszczono w nim również postanowienie o wzajemnej gwarancji bezpieczeństwa osób i mienia uczestników konfederacji. Widocznie jej uczestnicy obawiali się ataków ze strony przeciwników Habsburga na polskim tronie. Akt podpisali między innymi: wojewoda wileński Mikołaj Radziwiłł Rudy, kasztelan wileński Jan Chodkiewicz i marszałek nadworny litewski Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka [Ferenc, 1998, s. 132].

Hornostaj podpisał również dwa listy wystawione na zjeździe stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, który odbył się w sierpniu 1575 r. w Wilnie. Pierwszym jest list uczestników zjazdu do papieża Grzegorza XIII. Drugim jest list przypowiedni wystawiony przez zjazd dla Jana Chodkiewicza, kasztelana wileńskiego, hetmana i administratora Inflant z 15 sierpnia 1575 r. [Ferenc, 1998, s. 137, 143]. Wojewoda brzesko — litewski został wymieniony także w liście wierzytelnym dla poselstwa litewskiego wysłanego ze zjazdu mścibohowskiego do Stefana Batorego¹ [Ferenc, 1998, s. 181].

Hawryło Hornostaj wraz z kasztelanem wileńskim Janem Chodkiewiczem, wojewodą połockim Michałem Drohojowskim i kasztelanem mińskim Janem Hlebowiczem brał udział w sejmie walnym w Toruniu jesienią 1576 r., którego obrady poświęcone były głównie konfliktowi zbrojnému między Stefanem Batorem a miastem Gdańskiem [Lulewicz, 2002, s. 295].

Wojewoda brzesko — litewski uczestniczył również w obradach sejmu walnego w Warszawie, który odbył się w styczniu i lutym roku 1578. Sejm ten wzbudził zainteresowanie panów litewskich, gdyż miała zapaść na nim decyzja o wojnie z Iwanem Groźnym [Lulewicz, 2002, s. 314—315].

W uchwale zjazdu przedelekcyjnego (uniwersał do powiatów litewskich) spisany w Wołkowysku dnia 15 czerwca 1587 r. wspomniano, że w powiecie mińskim sądy kapturowe nie były zwoływane od śmierci króla Stefana Batorego z powodu prywaty starosty i wojewody brzesko — litewskiego Gabriela Hornostaja, który sprawił, że podlegli mu urzędnicy grodzcy byli przeciw wprowadzeniu sądu kapturowego w Mińsku² [Akta zjazdów..., 2006, s. 243.] Było to spowodowane tym, iż Hornostaj jako przeciwnik unii lubelskiej nie zgadzał się na wprowadzenie do tradycji litewskich instytucji typowo polskich.

1. List pisany z Mścibohowa 3 czerwca 1576 r.

2. Tłumaczenie własne z języka starocerkiewnosłowiańskiego.

Po śmierci ojca w 1558 r. Hawryło stał się opiekunem braci Iwana i Ostafiego oraz całego majątku spadkowego, jak również dóbr przez nich posiadanych. Wykazywał się niezwykłą dbałością i zaciętością, gdy chodziło o ochronę dóbr rodowych. Przez ponad 14 lat sądził się z rodziną Tokarzewskich, którzy najechali dobra należące do jego zmarłego brata Hermogena. W 1567 r. wykupił zastawione przez brata Iwana dwory w Witorowsku i Minkowie (powiat brzesko — litewski) [Markiewicz, 1960a, s. 626]. Po śmierci braci stał się jedynym dziedzicem wszystkich włości Hornostajów. Posiadał dwór Petesza pod Wilnem, Porozowa i Huszczyńce (po śmierci brata Iwana), dobra Zahorodkie (Zahorodcze), na Podlasiu: Kopyły, Raśnia, Szczytniki, Błotkowo, zamek z miasteczkiem Ostrożczyce z przyległymi młynem, puszcza i siołami: Dąbrowy, Hlebowicze z puszcza, Hubicze, Nowosiółki, Okolicze (powiat orszański) [Boniecki, 1887, s. 87]. Posiadał zamek w Drucku z częścią miasteczka oraz liczne dwory: Basieje, Jakowlewicze, Tołoczyn, Szyszów. Dążył do zwiększenia dochodowości i lepszego zagospodarowania swoich dóbr. Oprócz zakupu ludności poddanej, uciekał się także do zajazdów¹. Wzniósł w Tulinie zamek obronny (horodyszczce), którego ślady zachowały się do roku 1917. Od tej pory członkowie tej linii rodowej zaczęli siebie nazywać Hornostajami z Tulina [Aftanazy, 1997, s. 345].

Hawryło Hornostaj był żonaty z Barbarą Łaską, wojewodzianką sieradzka. Miał z nią syna Hieronima oraz córkę Zofię, wydaną za Adama Talwosza, starostę dyneburskiego. Zmarł w roku 1587 [Niesiecki, 1839, s. 376].

Syn Hawryły, Hieronim Hornostaj był rotmistrem chorągwi królewskiej. Prawdopodobnie pobił Tatarów pod Kamieńcem [Niesiecki, 1839, s. 376]. Często procesował się w sprawie swoich dóbr. W 1592 r. odbył się głośny proces z Tyszkiewiczem o rozgraniczenie dóbr Leszczyna, należących do Hornostajów od tyszkiewiczowskich Kodni. Natomiast w roku 1595 wniósł sprawę o najechanie przez Ostogskich dóbr Kozarowicze. Ożenił się z Beatą z Lasotów, córką łowczego lubelskiego Andrzeja z Łopiennika. Doczekał się syna Samuela i trzech córek. Najstarsza córka Barbara została żoną Stanisława Jordana. Anna była dwukrotnie zamężna. Pierwszym jej mężem został książę Aleksander Porzycki. Po jego śmierci wyszła za Krzysztofa Charłęskiego, starostę horodelskiego. Najmłodsza Izabella była żoną Jakuba Cieszanowskiego. Po jego śmierci jej mężem został Zygmunt Stadnicki starosta zygwulski. Był on synem słynnego Diabła z Łańcuta — Stanisława Stadnickiego. Gdy i ten zmarł wyszła po raz trzeci za mąż za Hieronima Zborowskiego [Uruski, 1908, s. 186—187]. Hieronim zmarł w 1600 r. [Słownik..., t. 3, s. 128].

1. W 1579 r. wraz z synem Hieronimem oraz oddziałem 100 zbrojnych, najechał na wieś Sokora Trojanowie (powiat żytomierski), skąd zabrał łupy i uprowadził ludność poddaną, v. Markiewicz, 1960a, 627.

Samuel Hornostaj, syn Hieronima, rozpoczął swoją działalność publiczną jako rotmistrz w 1601 r. Otrzymał podkomorstwo kijowskie w roku 1607. Jeździł często jako poseł do Moskwy w latach 1607—1609. «*O nim w konstytucjach koronnych częsta wzmianka, gdyż go ojczyzna to do rozgraniczenia między województwem kijowskim i Księstwem Litewskim, to do rewizji ksiąg ziemskich kijowskich, to do odbudowania zamku w Kijowie, który zgorzał, to, nareszcie, do opatrzenia miejsc na fortyfikację w Ukrainie z różnych sejmów deputowała*» [Rulikowski, 1913, s. 128]. W sierpniu 1609 r. brał udział w walkach z Moskwą, gdzie wykazał się pomysłowością i sprytem, zdobywając miasto i zamek Czernichow. Zajął miasto wprowadzając do niego wozy z ukrytymi nań wojskiem i «*do zuchwałych i stanowczych kroków porywczy, spalił je ze szczętem, tak że mieszkańcy przez 12 lat nie mogli w nim znaleźć schronienia*» [Słownik..., t. 3, s. 129]. Posunięcie to oburzyło króla Zygmunta III Wazę, który zarzucił podkomorzemu, iż postąpił wbrew wydanemu przezeń uniwersałowi i splądrował miasto [Diariusz..., 1999, s. 131].

W 1610 r. Samuel Hornostaj brał udział w zdobyciu Smoleńska wraz z królem Zygmuntem III. W roku 1615 został wyznaczony komisarzem do traktowania z Moskwą, na terenach między Wiaźmą a Smoleńskiem [Słownik..., t. 3, s. 129]. W wyprawie na Moskwę w latach 1617—1618 służył w chorągwi królewicza Władysława Wazy. Poniósł śmierć w 1618 r. [Rulikowski, 1913, s. 129].

Posiadał rozległe dobra, między innymi: Tulin, Leszczyn (powiat żytomierski), Hornostajpole, Samuelpole, Kozarowicze, Hlibówka, Dytiakowicze, Stoklisze, Rychtycze, Tomaszów, Szczyznę, czyli Iwnicę oraz Demidów, który wniosła jego żona. Posiadał także dwór w Kijowie, w którym często bywał. W dobrach Kozarowicze i Leszczyn wybudował dwa zbory kalwińskie [Rulikowski, 1913, s. 129; Słownik..., t. 3, s. 129].

Ożenił się z Teofilą z Gorajskich herbu Korczak. Było to zapewne około roku 1600, ponieważ od tego czasu zarówno w listach do brata Zbigniewa Gorajskiego (kasztelana chełmskiego, później kijowskiego), jak i na dokumentach podpisywała się jako Teofila z Goraja Hornostajowa. Podkomorzy doczekał się syna Michała oraz dwóch córek Anny i Elżbiety [Kupisz, 2000, s. 25].

Po śmierci Samuela znaczenie rodu mocno podupadło. Zwłaszcza w życiu politycznym ród Hornostajów nie odgrywał już znaczącej roli [Kupisz, 2000, s. 45]. Podkomorzy kijowski był ostatnim z rodu «na urzędzie». Hornostajowie byli nadal szanowani ze względu na znamienitych przodków, którzy zapisali się na kartach historii, a ich sława i zasługi pozostały nadal żywe w ludzkiej pamięci. Rozległe dobra, tak pomnażane przez marszałka nadwornego Iwana Hornostaja i jego brata Onikieja, a potem utrzymywane w całości przy rodzie przez Hawryłę, wojewodę brzesko — litewskiego, w XVII w. poniosły szczególnie dotkliwe straty. Po

powstaniach kozackich na Ukrainie, zwłaszcza po powstaniu Chmielnickiego, ród Hornostajów utracił bezpowrotnie większość dóbr w województwie kijowskim [Kupisz, 2000, s. 104].

Michał Hornostaj był jedynym synem podkomorzego kijowskiego Samuela. Najlepszą charakterystykę, oddającą w całości postać ostatniego męskiego potomka znamienitego rodu znajdujemy u Edwarda Rulikowskiego. Napisał on, że Michał Hornostaj był to «człowiek nieambitny, domator, nigdy się nie wychylał za granicę swojego powiatu, bezzenny i samotny, osepiał w swoim dworze Hornostajpolskim i całe w nim życie acz nie długie przesiedział. Umarł w młodym wieku w 1631 r. I tak na nim, na ostatnim męskim potomku rodu, starożytny dom Hornostajów ustab» [Rulikowski, 1913, s. 130].

Anna, pierwsza siostra Michała, wyszła za mąż za wojewodzica bełskiego Rafała Leszczyńskiego herbu Wieniawa [Kupisz, 2000, s. 203]. Urodziła mu dwójkę dzieci — syna Zbigniewa, który zmarł w młodym wieku oraz córkę Teofilę, żonę Rafała Buczackiego. Po śmierci męża wyszła powtórnie za mąż za stolnika lubelskiego Krzysztofa Drohojowskiego. Anna zmarła w 1639 r. Została pochowana we Włodawie [Ród Leszczyńskich..., 1913, s. 160].

Ostatnią z rodu Hornostajów po kądzieli, była Elżbieta, córka Samuela Hornostaja. Wyszła za mąż za Andrzeja Drohojowskiego. Gdy pierwszy mąż zmarł, wyszła powtórnie za mąż za Mikołaja Abramowicza, starostę miadziolskiego. Od roku 1643 pełnił on urząd wojewody mścisławskiego, a następnie trockiego (od 1647 r.) [Lipiński, 1935, s.14]. W 1637 r. doszło do podziału dóbr ojczystych pomiędzy dwie ostatnie dziedziczki fortuny Hornostajów — Annę Leszczyńską i Elżbietę Drohojowską. Pierwsza z nich otrzymała stare i nowe miasto Leszczyn, Staryki z folwarkiem, Łuka, Młyny, Piski, Iliaszów, Wołówkę, Komorówkę oraz pałace w Żytomierzu i Owruczu. W jej posiadaniu znalazło się także kijowskie gniazdo rodowe Hornostajów — Tulin. Elżbiecie natomiast przypadły dobra: Kozarowicze z folwarkiem, Samuelpole z należącymi do niego wsiami, dwór w Kijowie i plac na zamku kijowskim. Pozostałe majątności takie jak: Hornostajpol z Rochtyczami i Ditiatkami wraz z okolicznymi wioskami — Straholisiem, Szychową i Bohdankami, siostry otrzymały po polowie. Po śmierci Anny, jej mąż Rafał Leszczyński w 1640 r. sprzedał swoją część dóbr Elżbiecie z Hornostajów za 120 tys. złotych polskich. W ten sposób stała się ona dziedziczką wszystkich rodowych posiadłości [Słownik..., t. 3, s. 129].

Zdaje się, że odziedziczyła ona po swoich przodkach umiejętność sprawnego zarządzania majątkiem i dbania o własne interesy. Osobiście doglądała swoich dóbr, nie tylko je utrzymując, ale także przysparzając nowych. W 1640 r. kupiła znaczny majątek ziemski Borodziany w województwie kijowskim. Same dobra należące do klucza Hornostajpola musiały przynosić niemałe zyski.

Oprócz młynów żarnowych i stępnych, foluszy (maszyny do obróbki sukna), rud żelaza z dymarkami (piecami hutniczymi), dobra te posiadały także myta mostowe i sielskie, myta powodne, targowe i jarmarczne oraz zwykłe myta w mieście. Wiadomo także, że 30 kwietnia 1641 r. wydzierżawiła dobra hornostajpolskie mieszczaninowi z Perejasławia, niejakiemu Kulszy za 5 tysięcy złotych [Słownik..., t. 3, s. 129]. Po śmierci męża, Mikołaja Abramowicza, otrzymała w dożywocie jego litewskie majątności, a więc Woroniany i Liebiezowie wraz z tamtejszą słynną stadniną koni. Elżbieta oddała stadninę swojemu pasierbowi Samuelowi Abramowiczowi. Sobie pozostawiła jednego konia krwi arabskiej «klacz dropiata i cugu żmudzinów» [Słownik..., t. 3, s. 130].

Przed rokiem 1648, kiedy na pograniczu dochodziło do coraz częstszych najazdów kozackich, Elżbieta przeniosła się do Woronian. Tam też z dała od rodzinnego gniazda, spisała swój testament datowany na 29 marca 1651 r. Czytamy w nim: «ciało moje grzeszne, jeśli to w Wielkim Księstwie Litewskim godzina moja przyjdzie, tedy przy zborze wileńskim ewangelickim, w sklepie hornostajpolskim, gdzie J. W. Imci Pan wojewoda trocki, małżonek mój i dobrodziej położony jest. Jeżeli zaś w koronnych majątnościach moich życie skończę, tedy we zborze moim kozarowickim bez żadnego kosztu i bez żadnej żułoki, ma być pogrzebane» [Słownik..., t. 3, s. 130]. Uwidacznia się tu zdaje się rodowa tendencja Hornostajów do dbałości o sprawy dotyczące pochówku. Elżbieta w przeciwieństwie do swego przodka Iwana Hornostaja, ogranicza się jedynie do dwóch zdań tyczących się kwestii miejsca spoczynku¹ [AGAD, APR, sygn. 317, k.1—10]. W swoim testamentie wojewodzina trocka wyznaczyła opiekunów dla swojego nietleńskiego syna z pierwszego małżeństwa Samuela Drohojowskiego. Mieli nimi zostać książę Janusz Radziwiłł, hetman wielki litewski oraz jej wuj, kasztelan kijowski Zbigniew Gorajski [Słownik..., t. 3, s. 130].

W zapisach testamentu Elżbieta umieściła także przestrożę dla syna: «Oto tylko przed bożnią Bożą surowo upominam, aby w wierze ewangelickiej trwałym i statecznym, aż do żywota swego, zostawał. [...] I oto go pilnie upominam, aby życzliwie i dzielnie zasługi w ojczyźnie przodków swoich i pana ojca swego, zawsze na oku mając, tymże trybem naśladować ich, cnotą, wiarą z życzliwością ojczyźnie służył [...] To jeśli zachowa i Pan Bóg pobłogosławi, i u ludzi łaskę mieć będzie i godności w ojczyźnie łatwo dostąpić może» [Słownik..., t. 3, s. 130]. Elżbieta oprócz tego, że była gorliwą ewangeliczką, była przede wszystkim matką, chcącą wychować syna w duchu patriotyzmu, poszanowania tradycji, umiłowania przodków. Czytając między wierszami można zauważyć, że nawiązywała do potęgi rodu, z którego się

1. Rozporządzenia dotyczące miejsca pochówku Iwana Hornostaja.

wywodziła, do historii rodzinnych, na których się wychowała. Mimo, iż była ostatnią z rodu, chciała w ostatniej woli przekazać dzieję swojej rodziny, by ta historia nie umarła wraz z nią.

Po spisaniu testamentu Elżbieta prawdopodobnie żyła jeszcze przez kilka lat. Nigdy jednak nie wróciła do swojego ukochanego Hornostajpola.

IWAN HORNOSTAJ — NAJWYBITNIEJSZY Z RODU

Iwan Ostafijewicz Hornostaj był najstarszym synem Hornostaja Romanowicza i Marii Semionówny Skipporówny. Nie znamy daty jego urodzenia [Pociecha, 1958, s. 68].

Młody, ambitny Rusin zwrócił uwagę króla Zygmunta I, który zabrał go na królewski dwór. W 1508 r. został Iwan pisarzem gospodarskim oraz kierownikiem ruskiej kancelarii w Wilnie. Wkrótce stał się ulubionym pisarzem króla, któremu towarzyszył podczas kilkuletniego pobytu w Polsce. Na krakowskim dworze oprócz redagowania pism królewskich i odpowiedzi na poselstwa z Litwy, pełnił nieoficjalnie funkcję zastępcy litewskiego kanclerza. Zredagował także ustawy gospodarcze dotyczące 17 dworów i włości na Żmudzi, podpisane przez Zygmunta I w roku 1529. Trzy lata wcześniej, w 1526 r. król powierzył mu urząd sekretarza starostw, dzierżaw, zamków i miast ruskich [Pociecha, 1958, s. 68—69].

Hornostaj był z pewnością dobrym dyplomata, gdyż często wysyłano go z poselstwem. W 1522 r. posłował wraz z wojewodą połockim Piotrem Kiszka i niejakim Bohowitynowiczem do Moskwy, gdzie zawarli pięcioletni rozejm [Historia... 1982, s. 638]. W roku 1535 z woli króla podejmował w Wilnie poselstwo moskiewskie. Był również posłem do chana perekopskiego Islama I Gireja, a później także chana Sahiba I Gireja w 1542 r. [Kolkowski, 1991, s. 178].

W liście biskupa krakowskiego i podkanclerzego, Piotra Tomickiego do Iwana Hornostaja z 19 marca 1534 r. czytamy, że: *«a wszakoż nicesmy do T<wej> M<iłości> od dawnych czasow nie pisali ni dla czego jiniego, jeno iż na ten czas diaka ruskiego nie mamy, a Twa Miłość hramoty naszej czyść nie umiesz»* [Listy polskie... 1998, s. 57]. Wydaje się niemożliwe żeby Hornostaj nie znał języka polskiego, tym bardziej że przebywając na dworze krakowskim stykał się z nim na co dzień (zarówno w mowie jak i w piśmie). Ponadto w Słowniku Geograficznym znajdujemy wzmiankę iż Iwan Hornostaj *«w Koronie gość częsty, język ruski dyplomatomów jego jest przeważnie polski»* [Słownik..., t. 3, s. 127].

Zdolności młodego Rusina, jego poświęcenie pracy, skrupulatność w wykonywaniu obowiązków, oddana służba wobec władcy i państwa zwróciły uwagę królowej Bony. Ceniła takich ludzi, zwłaszcza jako swoich współpracowników. Dzięki jej wstawiennictwu w 1530 r. Hornostaj otrzymał

urząd podskarbiego ziemskiego. Od tego czasu następuje rozwój jego kariery politycznej. Jako zarządca skarbu, potrafił sprawnie administrować gospodarskim mieniem, nie dopuszczał do rozporządzania „groszem publicznym” możnowładców z Rady Panów. Wykonywał jedynie polecenia władcy dotyczące skarbu. W tej kwestii nie przyjmował także żadnych poleceń od panów litewskich. Posiadał na to zgodę pary królewskiej. Spowodowało to niechęć do jego osoby, zarówno wśród chcących się wzbogacać kosztem władcy magnatów, jak i wśród niechętnych do uiszczania opłat skarbowych ziemiaństwa. Powszechną nienawiścią darzyli podskarbiego Kieżgajłowie, Gasztołdowie i Radziwiłłowie. Zwłaszcza z tymi ostatnimi konflikty były najbardziej widoczne [Pociecha, 1958, s. 68—69, 94—95].

Interesujący był fakt, iż srebrna, paradna zastawa wielkich książąt litewskich była przechowywana nie przez podczaszego litewskiego, jak to było w zwyczaju, ale przez podskarbiego Hornostaja. Miał na to zgodę wydaną 6 października 1544 r. przez króla Zygmunta I Starego. Podskarbi przekazał ją wraz z innymi przedmiotami przeznaczonymi na królewski stół łożnicemu Zygmunta Augusta, Stanisławowi Włoszce 10 lutego 1545 r. Prawdopodobnie król darzył większym zaufaniem Hornostaja niż swojego podczaszego, Mikołaja Radziwiłła [Ferenc, 2008, s. 49].

Po śmierci wojewody trockiego Stanisława Gasztołda w 1542 r., królowa Bona nakazała wojewodzie wileńskiemu Janowi Hlebowiczowi i podskarbiemu Iwanowi Hornostajowi, by domagali się przejęcia przez skarb Wielkiego Księstw całego majątku pozostawionego po wymarciu rodu Gasztołdów. Nie zważali na to, iż wdowie po wojewodzie, Barbarze z Radziwiłłów należała się trzecia część tej fortuny. Sprawami majątkowymi swojej siostry zajął się Mikołaj Radziwiłł Rudy. Ostatecznie wdowa uzyskała należną jej część majątku [Besala, 2007, s. 50—51]. W jednym z listów wdowa po Gasztołdzie skarżyła się na *«bezwzględność podskarbiego ziemskiego, gorliwego służbisty, Iwana Hornostaja i Jana Hlebowicza, którzy pozabawili ją należnego po mężu zabezpieczenia majątkowego»* [Sucheni-Grabowska, 2010, s. 97].

Po śmierci króla Zygmunta I, następcą tronu został jego syn Zygmunt August. Iwan Hornostaj cieszył się zaufaniem i łaską nowego władcy, który polegał na jego umiejętnościach. W jednym z listów król nazwał go *«swoim prawym i wiernym sługą»* [Rulikowski, 1913, s. 124].

Sprzyjał małżeństwu Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną. Miał informować króla o wszystkich zamiarach i intrygach osób wrogich temu związkowi, co też czynił. Gdy Barbara przebywała w Wilnie, król poprosił podskarbiego, by nie odstępował jej na krok i był na jej usługi. Zygmunt August obiecał, że zasługi te nie zostaną zapomniane. Rzeczywiście, w roku 1544 w dniu św. Jakuba Apostoła, król nadał Iwanowi Hornostajowi i jego domowi herb Hippocentaurus [Rulikowski,

1913, s. 124]. Gdy Radziwiłłówna udała się w podróż z Wilna do Radomia, na spotkanie z przyszłym mężem w 1548 r., Iwan Hornostaj również towarzyszył jej w podróży, czuwając nad jej bezpieczeństwem [Słownik..., t. 3, s. 127].

Po śmierci wojewody wileńskiego, Iwan Ostafiejewicz Hornostaj pełnił urząd tymczasowy nad województwem oraz opiekował się i zaopatrywał zamek w Wilnie. Było to w latach 1549—1550. Przekazanie urzędu w jego ręce, miało również ukryty cel. W tym czasie zarówno urząd wojewody wileńskiego, jak i trockiego były nie obsadzone. Pretendowali do nich bracia Radziwiłłowie — Mikołaj Czarny i Mikołaj Rudy. Województwo trockie otrzymał w tym czasie Mikołaj Radziwiłł Rudy. Zygmunt August obawiał się jednak powierzyć obu braciom dwa najważniejsze urzędy na Litwie. Mogło to doprowadzić do niepotrzebnego sporu z Koroną, gdzie powstała silna opozycja antyradziwiłłowska [Sucheni-Grabowska, 2010, s. 147]. Było to właściwe posunięcie króla tym bardziej, że Hornostaj i zmarły wojewoda wileński Hlebowicz byli stałymi współpracownikami. Zdaje się, że to właśnie dlatego stronnictwo opozycyjne nie miało zastrzeżeń do osoby podskarbiego na tym urzędzie, a nawet mu sprzyjało. Spowodowało to wielkie niezadowolenie Mikołaja Czarnego zwłaszcza, że urząd wojewody wileńskiego otrzymał jego wróg. Neutralność Hornostaja wobec Radziwiłłów nie dawała Czarnemu możliwości do jakichkolwiek publicznych wystąpień przeciw niemu. W jednym z listów Mikołaj Czarny pytał brata, czy podskarbi nie wywyższa się nad niego z racji sprawowanego urzędu. Jeśli miał to robić, wtedy on Radziwiłł *«tak go za to urządzi, że mu zęb wyleci w kaszę»* [Jasnowski, 1993, s. 72—73]. Do niczego jednak nie doszło, gdyż marszałek nadworny zachował dawny dystans do obu braci.

Z racji sprawowanego urzędu podskarbiego i swojego oddania wobec władców, zwłaszcza w kwestii uczciwego administrowania królewskim mieniem, Iwan Hornostaj doczekał się wielu wrogów. *«Poważny i skrupulatny pan Hornostaj, nieraz z trudem w czasie obrad swej brody przed garściami rozżartych, żądnych kluczy od skarbcia, adwersarzy bronił»* [Kolankowski, 1991, s. 185—186]. Częste w Wielkim Księstwie były ostre spory, wybuchające między litewskimi dostojnikami a chroniącym interesy skarbu wielkoksiążęcego podskarbin. Jeden z nich zarzucił Hornostajowi, że jest tylko szlachetką. *«Mój bracie — powiedział łagodnie Hornostaj — i tyś nie Radziwiłł»* [Piechowski, 1991, s. 47].

Rosnąca pozycja oligarchów litewskich, zwłaszcza Kieżgajłów i Radziwiłłów, spowodowała, że nawet tak zasłużony, wpływowy i szanowany na dworze człowiek, jak podskarbi ziemski, musiał prosić o ochronę zarówno dla siebie jak i swoich majątkości. Gdy król opuszczał Litwę w roku 1536, powierzył «opiekę» nad Hornostajem wojewodzie trockiemu Janowi Zabrzezińskiemu. Znany jest także list Rusina do wojewody troc-

kiego Hieronima Chodkiewicza, w którym prosi o ochronę obawiając się furii kasztelana wileńskiego Ochrzego Radziwiłła. Pisał on: *«co się dotyczy tej łaskawej obietnicy Waszej Miłości i teraz próśb moich do W. Miłości o to, powtarzam, aby W. Miłość przy mnie w tej dzisiejszej potrzebie mojej być raczył. Nie stojąc, ale siedząc przy jego królewskiej mości, panie naszym miłościwym, racz mi życzliwością i przyjaźnią wierną z serca swojego w sprawiedliwości i w niewinności mojej przeciwko temu panu dopomagać. A jeśliby, Panie Hospodynie, zechciał mnie bić i za brodę rwać, W. Miłość raczcie mnie bronić i nie raczcie mnie W. Miłość powolnego swego od siebie odsuwać, ale po staremu raczcie mi łaskawi być. A ja za to wiernie W. Miłości służyć będę»*¹ [Pociecha, 1958, s. 37; Wojciechowski, 1979, s. 324].

W tym miejscu należy poświęcić nieco więcej uwagi stosunkowi Radziwiłłów do Iwana Hornostaja. Zdaje się, że jako jedyny z rodu stał się obiektem ataków ze strony potężnych magnatów. Choć nie można wykluczyć, że konflikty nie były prowadzone także z innymi członkami rodziny. Dotychczas nie znaleziono żadnych wzmianek na ten temat. Wydaje się, że do częstszych starć dochodziło, gdy Zygmunt August poślubił Barbarę Radziwiłłównę w 1547 r., a jej bracia bardziej zaangażowali się w politykę państwa. Sam Hornostaj potrafił odróżnić taktykę wobec Radziwiłłów, do których odnosił się neutralnie, a czasami z rezerwą, od taktyki wobec króla. Chłodny stosunek wobec królewskich szwagrów nie zmniejszył łaskawości władcy wobec marszałka nadwornego.

Królowa Barbara w liście do brata, Mikołaja Radziwiłła Rudego podczaszego Wielkiego Księstwa Litewskiego pisała: *«wszystkie sprawy i potrzeby onego wielkiego a sławnego Księstwa... tylko z księdzem biskupem a z panem Hornostajem na sobie mieć raczysz»*² [Listy polskie..., 1998, s. 431]. Nie wiadomo czy królowa w sprawach politycznych ufała marszałkowi tak samo jak jej małżoncek, czy to co napisała wynikało jedynie z zaleceń samego Zygmunta Augusta. Wydaje się jednak, że szanowała Hornostaja jedynie przez wzgląd na męża. Znajdujemy wzmianki, w których wypowiadała się pogardliwie o dostojnikach pochodzenia ruskiego. W liście do matki z 1 lipca 1549 r. prosiła, aby nie przyjmowała u siebie podkomorzego Grzegorza Chodkiewicza, ponieważ *«wilk chowany a Rusin krczony diabłu się godzi»* [Sucheni-Grabowska, 2010, s. 534]. Trudno określić stosunek samego podskarbiego do królowej. W jednym z listów Zygmunta Augusta z 1548 r. czytamy: *«Jakoście nam pisali o wielmożnym księdzu wojewodzie trockim, także też i o tym panu Hornostaju podskarbin naszym ziemskim, że z wielką przyjaźliwością pilnością i życzliwością jej k<*

1. List pisany w Wilnie z 28 lipca 1567 r. Data musiała być podana mylnie, gdyż Hornostaj zmarł w 1558 r. W. Pociecha uważa, że był to po 1545 r. a przed 1555 r.
2. List datowany na 20 września 1550 r.

rólewskiej> m<iłości> małżonce naszej milej służą, to my od nich wdzięcznie przyjmujemy, i to im na potem taską pamiętać chcemy»¹ [Listy polskie..., 1998, s. 41].

Iwan Hornostaj z racji swojego urzędu często występował w korespondencji między królem a Mikołajem Rudym. Najczęściej dotyczyło do spraw związanych z wypłacaniem różnych sum pieniężnych przez Hornostaję Radziwiłłowi, ale nie tylko. Korespondencja wskazuje, że Mikołaj Rudy i podskarbi często ze sobą współpracowali. W jednym z listów król pisał, żeby Rudy w razie potrzeby wspierał podskarbiego, gdy ten potrzebował pomocy związanej ze sprawami Wilna i opatrywaniem tamtejszego zamku² [Listy polskie..., 1998, s. 260]. Obaj mieli czuwać nad zabezpieczeniem dóbr ruchomych i nieruchomych po zmarłej wojewodzynie wileńskiej Gasztoldowej. Ponadto mieli wyjaśnić sprawę związaną z przejściem na rzecz skarbu kościelnego przez kapitułę wileńską srebra z kaplicy należącej do wojewodziny³ [Listy polskie..., 1998, s. 428—430].

Wydaje się, że Mikołaj Rudy potrafił podobnie jak Hornostaj oddzielić sprawy prywatne od publicznych [Ferenc, 2008, s. 108]. Nominacja Hornostaję na administratora wileńskiego nie wywołała w Rudym tak żywiołowej reakcji jak w Mikołaju Czarnym. Odnosił się do tego bez zbytecznego żalu [Ferenc, 2008, s. 111]. Czy było to spowodowane jego zadłużeniem u podskarbiego? Wydaje się to możliwe.

Mimo, że między Radziwiłłami a Hornostajem relacje były bardzo napięte, nie przeszkadzało to Rudemu zaciągać u podskarbiego długów. Przebywając w Brześciu na obradach sejmu zmuszony był pożyczyć od Iwana Hornostaję 200 kop groszy litewskich pod zastaw złotego łańcucha. Zostało to udokumentowane zapisem z 4 października 1544 r. [Ferenc, 2008, s. 48]. O zadłużeniu Radziwiłła u Hornostaję dowiadujemy także się z listu Zygmunt Augusta: «*Coście też k nam prośbę swą uczynili, abyśmy ten dług 500 kop za Was u Hornostaję podskarbiego naszego ziemskiego zastąpili, tedy się nam nie zda żebyśmy to jakiemi preteksty barwie mieli, ale zgoła żądanie Wasze taskawie przyjmując, daliśmy do Hornostaję list, którym jemu rozkazujemy, aby Wam z naszych dochodów 500 kop wydał, a tak się już tam z nim o ten swój dług giejchwicie (wyrównać), jako będziecie najlepiej rozumieli»⁴ [Listy polskie..., 1998,*

s. 6—7]. Zadania powierzane przez króla Radziwiłłowi wymagały dużych nakładów pieniężnych. Pomimo tego, że Rudy otrzymywał z królewskiego skarbcza wystarczające do ich wykonania kwoty, wciąż zaciągał długi u podskarbiego. Pożyczył od niego 1000 kop groszy litewskich pod zastaw części dochodów ze Zblan 25 lipca 1549 r. [Ferenc, 2008, s. 111]. Nie znajdujemy informacji w źródłach na jak wysokie kwoty wojewoda trocki był ostatecznie zadłużony u Hornostaję, ani czy swoje zadłużenie spłacił.

Mikołaj Czarny jak wyżej wspomniano pogardzał Hornostajem z czym wcale się nie krył. Chcąc cokolwiek uzyskać od Rusina, zwracał się o pomoc do Mikołaja Rudego. Zdaje się, że ograniczał bezpośrednie kontakty z ówczesnym marszałkiem nadwornym do niezbędnego minimum. W jednym z listów zwraca się do brata, by wpłynął na biskupa wileńskiego Pawła Holszańskigo i Iwana Hornostaję, by nie dopuścili do wyboru innego kandydata na posła do Korony, niż kasztelan wileński Hrehory Ościk Wirszyłło. Czarny obawiał się bowiem wzmocnienia opozycji wobec Radziwiłłów w Polsce⁵ [Listy polskie..., 1998, s. 23]. Mimo to marszałek wielki litewski przy każdej nadarzającej się okazji próbował pokazać swoją wyższość na Iwanem Hornostajem, a także oczerniać go zwłaszcza w oczach króla Zygmunta Augusta. Kilkakrotnie stwierdzał, że w razie potrzeby pokaże Hornostajowi «wilczy ząb» [Ferenc, 2008, s. 125].

Radziwiłłowie mimo wrogości do Iwana Ostafiejewicza, akceptowali go by nie narażać się królowi. Wskazywać na ten fakt mogą ich podpisy jako świadków, znajdujące się na akcie nadania Iwanowi Hornostajowi województwa nowogrodzkiego. Czarny najwidoczniej zaprzestała negocjować kandydatury podskarbiego na ten urząd [Ferenc, 2008, s. 130].

Relacje Radziwiłłowie — Hornostaj pokazują, że mimo swojej wrogości, magnaci litewscy ukażają dwie postawy postępowania wobec rusińskiego szlachcica. Mikołaj Czarny otwarcie nienawidził podskarbiego, był zdolny do niemal wszystkiego, by umniejszyć jego pozycję na dworze. Mikołaj Rudy zachowywał neutralną postawę, nie tylko tolerował Hornostaję, ale nawet z nim współpracował. Nie wzbierał się nawet zaciągać u niego długów. Można by nawet stwierdzić, że między nimi nawiązała się nić porozumienia. Rudy widniał nawet jako świadek w testamencie Iwana Hornostaję.

Iwan Hornostaj był trzykrotnie żonaty. Mimo iż zalecał się do Gasztoldowej, ożenił się z wdową po Korewie. U Rulikowskiego czytamy, że pochodziła z Puzowskich [Rulikowski, 1913, s. 125]. Drugą żoną była księżna Anna Wasiliewna So-

5. List marszałka wielkiego litewskiego Mikołaja Radziwiłła Czarnego do podczaszego Wielkiego Księstwa Litewskiego Mikołaja Radziwiłła Rudego, Wołkowysk 20 maja 1548 r.

1. List króla Zygmunta Augusta do podczaszego Wielkiego Księstwa Litewskiego Mikołaja Radziwiłła Rudego, Kraków 16 czerwca 1548 r.

2. List króla Zygmunta Augusta do podczaszego Wielkiego Księstwa Litewskiego Mikołaja Radziwiłła Rudego, Kraków 1 maja 1549 r.

3. List króla Zygmunta Augusta do podczaszego Wielkiego Księstwa Litewskiego Mikołaja Radziwiłła Rudego, Kraków 13 grudnia 1549 r.

4. List króla Zygmunta Augusta do podczaszego Wielkiego Księstwa Litewskiego Mikołaja Radziwiłła Rudego, Ejszyszki 1 maja 1548 r.

lomerecka, która dała mu liczne potomstwo. Trzecią żonę Iwan Ostafijewicz Hornostaj poślubił między 1548 a 1550 r. Jego wybranką została księżna Maria Bohdanówna Zasławska (wdowa po księciu Bazylim Tołoczyńskim), która znana była ze swojego plotkarstwa. Wspominano w źródłach: «*o tej pani doszło nas niekorzystne wspomnienie, a to z powodu że się lubiła oddawać zbytecznej języka szczebiotliwości [...] pani podskarbina ni stąd ni zowąd uprzedła plocieczkę, i rozgadała po mieście, jakoby król [Zygmunt August], widząc niepodobieństwo, aby małżeństwo jego z Barbarą przyszło do skutku, ostygł już dla niej w miłości a serce swe ku innej nakłaniał osobie» [Rulikowski, 1913, s. 125]. Szczęśliwie podskarbina uniknęła nieprzyjemnych konsekwencji.*

Podskarbi musiał bardzo cenić żonę. Wskazują na to zapisy w jego testamencie. Zdaje się, że przekazał jej znaczną część swojego dobytku, zarówno ruchomego jak i nieruchomego. Sporządził nawet osobny rejestr sreber, które miała otrzymać księżna Zasławska po śmierci męża [AGAD, APR, sygn. 317, k. 24—27].

W ciągu całego swojego życia zgromadził liczne dobra, co przyczyniło się do wzmocnienia pozycji wśród rodów litewskich. Najstarsze dobra rodowe Tulin, Sosnów, później Pieski (Piaski) w powiecie żytomierski posiadał wspólnie z bratem Onikiejem. Z podziału dóbr po krewnym Iwanie Wasilewiczu Krasnym Druckim około roku 1520 otrzymał: Kochanów, Basieje, Jakowlewicze, Czuryłowszczyzna, Horki, Tymkowszczyzna, Werenica, Starosiele, Szyszów, Radcza, część miasta Druck z domami w tym mieście i dwory przy zamkach w Witebsku dolnym i górnym (klucz Tołoczyn). Na kijowszczyźnie dobra: Kozarowicze, Wiszeńki, Ditiatkowicze, Hornostajpol, ziemię Jackowską w powiecie brzeskim a także Rosnę, Huszczyńce, Kołodne, Łopaty. W powiecie wileńsko-trockim posiadał od 1542 r. dobra Osolikiniki, Petesza, Porudomino, Talkowo i Taraszyszki. Kupił od Michała Kuncewicza dobra Oleszyszki z dworem Trokiele 1 marca 1545 r. W roku 1558 posiadał już dobra w Rusinowiczach i Samochwałowiczach nad rzeką Ptyczą [AGAD, APR, sygn. 320].

Do powiększenia majątku przyczyniły się nadania królewskie. W roku 1548 otrzymał w dożywotnie posiadanie dobra Stokliszki w powiecie trockim, a w 1552 r. włości Radoszkowicze z przyległymi wsiami. Posiadał też dobra Ejszyszki koło Wilna. Oprócz tego dzierżył bogate królewskie ziemie. Droga kupna bądź zastawu nabył dwory z placami w Brześciu Litewskimi i Winnicy. W Brześciu Litewskim posiadał także kilka domów, które spłonęły podczas pożaru miasta. Posiadał także w Wilnie dwór murowany z przyległościami (nazywany Hornostajowskim) oraz dwór Semena Buta, zajęty za długi, a także zbudowaną na swój koszt cerkiew, w której w roku 1558 spoczęły jego szczątki [Markiewicz, 1960b, s. 627—628; Rulikowski, 1913, s. 125].

DZIEJE ARCHIWÓW HORNOSTAJÓW ORAZ PRZEGLĄD ARCHIWALIÓW ZACHOWANYCH W POLSCE

Archiwalia Hornostajów nie uległy rozproszeniu wynikającemu z podziału majątku pomiędzy kilku przedstawicieli rodu, gdyż w zasadzie ród ten posiadał jedną, główną linię rodową wywodzącą się od podskarbiego ziemskiego i marszałka nadwornego Iwana Hornostaja.

Wymienić należy cztery główne siedziby tego rodu: Wilno, Ejszyszki, Tuliny i Hornostajpol. Najprawdopodobniej właśnie w tych miejscach znajdowały się ich archiwa rodowe. Były tam zapewne przechowywane dawne akta rodowe, zrosnięte z tymi wytwarzanymi przez żyjących członków rodu oraz dokumentacja ekonomiczno — prawna. Zasadnym jest szersze ich omówienie.

Iwan Hornostaj posiadał w Wilnie dwór, w którym często przebywał. Rozległy murowany dwór nazywany Hornostajowskim znajdowała się przy ulicy Zamkowej (najstarszej ulicy Wilna) obok Cerkwi Przeczystej Bogarodzicy. Mikołaj Rudy kupił go w roku 1579 i przeznaczył na siedzibę zboru kalwińskiego [Baliński, Lipiński, 1846, s. 169]. Dwór powrócił w ręce Hornostajów, jednak nie znana jest dokładna data tego wydarzenia. Z całą pewnością należał do Elżbiety z Tulina Hornostajowej, żony wojewody trockiego Mikołaja Abramowicza — ostatniej przedstawicielki rodu. Kazała ona sporządzić Henrykowi Monesowi, szafarzowi zboru ewangelickiego w Wilnie, inwentarz tej nieruchomości. Inwentarz datowany na 29 września 1652 r. dostarcza informacji o rozmieszczeniu pomieszczeń i ich ogólnym wyglądzie.

Dwór posiadał ganek i podwórze, z którego przechodziło się do ogrodu. Do dworu wchodziło się przez sosnowe drzwi na żelaznych zawiasach. Po lewej stronie znajdowały się stare, wymagające naprawy schody prowadzące na piętro. Na parterze mieściły się: kuchnia z kominkiem, alkierzyk, «transit», izdebka ze starym piecem oraz dwie izby — w pierwszej przy ścianach znajdowały się trzy ławy, a w drugiej stół «stolarcki i roboty stary» [AGAD, APR, sygn. 310, Inwentarz dworu w Wilnie, k. 50]. Na piętrze mieściła się «izdebka bokowa» oraz większa izba ze starym, przerabianym piecem. Wszystkie izby posiadały piece z zielonych kafli, a w piwnicy umieszczono murowany kominek. Na dole znajdował się także sklep, do którego drzwi «z zamkami Ingrichtowymi żelazne dobre y lancuch żelazny» były zamknięte [AGAD, APR, sygn. 310, k. 51]. Pod alkierzem znajdował się drugi sklep. «Drzwi do sklepu drzewniane na zawiasach żelaznych y z zasepką, okna iedne z kratą żelazną skrzenia żelazna stara» [AGAD, APR, sygn. 310, k. 51]. Był to prawdopodobnie skarbiec, w którym umieszczano kosztowności. Oba pomieszczenia wydają się odpowiednie miejsce, przeznaczone do przechowywania rodowych dokumentów. Powszechną praktyką było bowiem zabezpieczanie i przechowywanie akt w skrzyniach

wzmacnianych często żelaznymi listwami. Ponadto skrzynie z dokumentami zapieczętowywano i zamykano, gdy właściciel musiał na dłuższy czas opuścić swój majątek [Syta, 1997, s. 46].

Dokładny opis zawartości takich skrzyń znajduje się w Archiwum Sanguszków. Archiwalia były dzielone na kilka grup — układano je nie tylko pod względem merytorycznym, ale także geograficznym. Wydaje się to zasadne, zwłaszcza przy układaniu akt majątkowych. Każda z tych grup wkładano do oddzielnych przegród lub szuflad, na które prawdopodobnie były podzielone skrzynie. Zdaje się, że przechowywano w nich głównie dokumentację prawną — majątkową i starsze akta rodowe (nadania, przywileje). Na dnie skrzyń można było znaleźć akta o charakterze publicznym, na przykład akta sejmowe [Syta, 2010, s. 167—168].

Warto również nadmienić, że Iwan Hornostaj posiadał w Wilnie także dom murowany (przy ulicy Niemieckiej), kupiony w 1545 r. za 500 kop groszy litewskich, który swojego czasu przeznaczony był na mennicę wileńską [Baliński, Lipiński, 1846, s. 163].

W powiecie lidzkim przy dawnym trakcie z Wilna do Krakowa leżały Ejszyszki. O pół wiorsty od tego miasta znajdował się folwark Hornostajszek (dawniej nazywany również Ejszyszki). O milę od tej miejscowości *«w znacznym lesie jest uroczysko zwane sienny dwór, a w dokumentach «sany» dwór, to jest z litewska stary dwór, bo wyraz litewski «senas» znaczy po polsku stary. Między miastem a Hornostajszkami jest przestrzeń ziemi około 2,5 morga zawierająca, wielkim wałem i rowem otoczona, która w dawnych papierach miejscowych, nazywana jest Horodyszczem»* [Baliński, Lipiński, 1846, s. 258]. Była do rezydencja, w której bardzo często przebywał Iwan Hornostaj, uciekając zapewne od wielkiej polityki. Z pewnością i w tym dworze, z dala od Wilna, a więc nieprzychylnych podskarbiemu osób, narastało archiwum. Znajdowały się tam zapewne akta prawną — majątkowe i gospodarcze, dotyczące zarządzania dworem oraz akta o charakterze publicznym — zapewne akta podskarbińskie czy związane ze sprawowaniem urzędu wojewody. Miejsce odpowiednie do bezpiecznego przechowywania archiwaliów tym bardziej, że Horodyszcz znakomicie nadawałaby się do ukrycia akt w razie zagrożenia. Nie wiemy w jaki sposób Hornostajowie utracili Hornostajszki. Od końca XVIII w. aż do roku 1940 ich właścicielami była rodzina Siekluckich herbu Paprzyca¹. Najprawdopodobniej archiwalia hornostajowskie tam pozostawione (jeżeli nie zostały zniszczone podczas wojennych zawieruch), znajdują się wśród archiwaliów wytworzonych przez tę rodzinę.

Tulin był najstarszym, kijowskim gniazdem rodowym Hornostajów. Leżał w powiecie zytomierskim nad rzeką Hujwą. Powołując się na rewizję zamku w Żytomierzu, należał on od roku 1545 do

braci Iwana i Onikieja Hornostajów. Tulin był z kolei ulubioną i główną siedzibą wojewody brzesko — litewskiego Hawryły Hornostaja oraz jego potomków. Jak już wspomniano znajdował się tam zamek obrony. Po podziale dóbr po Samuelu Hornostaju w 1637 r. Tulin przypadł Annie Leszczyńskiej z Hornostajów, a po jej śmierci został odkupiony przez jej siostrę Elżbietę Abramowiczową [Słownik..., t. 12, s. 615]. Prawdopodobnie w Tulinie istniał największy zasób archiwalny zgromadzony przez ten ród. To właśnie stamtąd wywodzili się ich przodkowie, te dobra przekazywane były z pokolenia na pokolenie przez blisko dwa wieki. Znajdował się tam zapewne najstarsze archiwalia rodowe — nadanie herbu z 1544 r. czy przywileje królewskie na rzecz rodziny. Możliwe, że przechowywane były tam jakieś dokumenty związane z przodkiem Hornostajów — Hornostajem Romanowiczem. Z całą pewnością znajdowały się tam akta majątkowe związane z kluczami dóbr w województwie kijowskim. Licznie reprezentowane musiały być akta Iwana Hornostaja oraz jego brata Onikieja, a także młodszego pokolenia. Mogły być to akta urzędowe Hawryły Hornostaja dotyczące wojewódzka brzeskiego i mińskiego czy podkomorskie — Samuela. Ile z tych akt znajduje się obecnie w archiwach państwowych w Polsce lub w archiwach za naszą wschodnią granicą, nie wiadomo.

W Hornostajpolu zgromadzono archiwum, które w większości zachowało się do dnia dzisiejszego. Początki dóbr wchodzących w skład Hornostajpola, a więc Ditiatkowicz i Rochtyczy, sięgają początku XIV w. Początkowo zasiedlała te tereny ludność, która w tym nieprzyjaznym dla człowieka miejscu wśród moczarów, hał (wód stojących) i uroczysk, szukała schronienia przed Tatarami. Pierwsze wzmianki dotyczące Hornostajpola pochodzą z czasów Iwana Hornostaja. Wtedy to pojawiają się tam pierwsi osadnicy — mużowe kozarowiczy (prawdopodobnie chodziło o Tatarów z Kozarowicz — także należących do Hornostajów). Była to mała osada złożona z kilku skromnych sadyb. Pomimo częstych w tych okolicach najazdów tatarskich, obszar stopniowo się zaludniał. W 1600 r. po śmierci Hieronima Hornostaja, wnuka Iwana, dobra te zostały oddane w dzierżawę Wacławowi Wielhorskiemu, stolnikowi kijowskiemu. Dzięki niemu Hornostajpol wyrósł na miasteczko. Stało się tak dzięki przywilejowi królewskiemu, zezwalającemu na pobieranie myta mostowego na rzece Teterowa. Od tego czasu most ten stał się najdogodniejszym punktem przeprawy, tym bardziej, że poprowadzono tamtędy szlak kupiecki z Kijowa do Czarnobyli. Po roku 1607 Hornostajpol przejął syn Hieronima, Samuel Hornostaj. Po jego śmierci dobra te przejęła ostatecznie w 1640 r. Elżbieta z Hornostajów Abramowiczowa. Jak już wspomniano dobra te przynosiły znaczne dochody. Uciekając w roku 1648 przed kozacką burzą, Elżbieta schroniła się w Woronianach na Litwie. W Hornostajpolu pozostał

1. Cz. Malewski, www.promemoria.pl, [dostęp 10.02.2016 r.].

(prawdopodobnie na polecenie samej Elżbiety) Gabriel Sokołowski, łowczy starodubowski. Po klęsce wojsk polskich pod Korsuniem, Sokołowski również uciekł na Litwę. Zanim jednak odjechał, zajął się pozostawionymi w Hornostajpolu dokumentami Hornostajów. Złożył je w jednej żelaznej skrzyni i zakopał. Miał po nie wrócić, gdy tylko okolica będzie bezpieczna. Jednak Kozacy najechawszy dobra hornostajpolskie wykopali skrzynię i zniszczyli wszystkie dokumenty. Brak jest jakichkolwiek źródeł mówiących, jakie akta spoczywały w skrzyni i jak dużo udało się ich zabrać ze sobą Elżbiecie Abramowiczowej na Litwę. Po śmierci Elżbiety prawa do tych dóbr nabył jej syn Samuel Drohojowski. W 1665 r. wyruszył na Ukrainę, by odebrać swoją własność z rąk kozaków. Dostał się do niewoli, z której powrócił rok później, odbierając jednocześnie swoje majątki. Samuel Drohojowski zmarł w roku 1678, pozostawiając wszystko swojej jedynej córce Joannie Katarzynie, która została dominikanką we Lwowie. Majętność swoją, między innymi Hornostajpol zapisała swojemu stryjowi, staroście łukowskiemu Andrzejowi Drohojowskiemu. Po jego bezpotomnej śmierci dobra te zostały przekazane jego sukcesorom — Charłeskim [Słownik..., t. 3, s. 126—130]. Ci natomiast sprzedali dobra hornostajpolskie wraz z ocalałą częścią archiwum rodu Hornostajów Stanisławowi Antoniemu Szczuce herbu Grabie, podkanclerzemu litewskiemu [Rabowicz, Stok, 1966—1967, s. 314—315; 2011, s. 469]. W wyniku mariażu jego wnuczki Marianny z Kątskich z generałem artylerii litewskiej Eustachym Potockim herbu Pilawa, od 1741 r. dokumenty Hornostajów trafiły (aż do połowy XX w.) do Radzyna na Podlasiu [Archiwum..., 2008, s. 569].

Po II wojnie światowej wszystkie majątki ziemskie na terenie Polski zostały upaństwowione. Przyniosło to kres archiwom rodowym, które przekazano archiwom państwowym. Całe archiwum Potockich z Radzyna zostało przekazane Archiwum Głównemu Akt Dawnych w Warszawie [Archiwum..., 2008, s. 569].

Archiwalia Hornostajów zachowały się jedynie fragmentarycznie. Gros dawnego hornostajowskiego archiwum znajduje się w zespole archiwalnym Potockich z Radzyna (numer zespołu 334) [Mikulski, 1997, s. 133]. Przechowywane są w jednostkach archiwalnych o sygnaturach 295—407. Pisane były przeważnie w języku ruskim, rzadziej w polskim czy po łacinie. Obejmują okres XVI—XVIII w.

Akta rodzinno — majątkowe stanowią najobszerniejszą i najbardziej zróżnicowaną grupę archiwaliów hornostajowskich. Wytworzone zostały w latach 1501—1752. Nie powinno dziwić, że granice chronologiczne będą zaburzone. Związane jest to z dziedziczeniem dóbr wraz archiwaliami. Jeżeli dotyczyły one jednej majątki, układano je razem, nie zważając na chronologię. Tworzą ją akta związane głównie z osobą Iwana Ostafijewicza Hornostaja oraz jego synów z lat 1501—1652.

Są to przede wszystkim akty arendowe, zastawne, komplancje, procesowe, pozwy o dobra ziemskie, między innymi o te na kijowszczyźnie [AGAD, APR, sygn. 295, 295a, 296—297, 300, 303—307, 310, 312, 314—319]. Możemy znaleźć tu wiele interesujących dokumentów. Wartym uwagi jest glejt królewski z 18 VIII 1599 r. dotyczący banicji (na okres 6 miesięcy) Hieronima i jego żony, z powodu nieoddania zbiegłych poddanych Iwanowi Czaplincowi Szpakowskiemu [AGAD, APR, sygn. 360]. Jednymi z bardziej ciekawszych są też te związane z zajazdem Własnego, Hawryły i Hieronimowi Hornostajów na dobra Trojanów w powiecie żytomierskim [AGAD, APR, sygn. 333, 339]. Znajdują się tu także testamenty: Barbary z Łaskich Hawryłowej Hornostajowej, wojewodziny brzeskiej litewskiej z roku 1590, Teofili Hornostajowej (bez daty) oraz Elżbiety Abramowiczowej z 1652 r., a także dokumenty dotyczące dworów w Kijowie, z których dwa zostały zakupione przez Samuela Hornostaja, a jeden wybudowany przez Własngo Hornostaja [AGAD, APR, sygn. 366—367, 369].

Dokumenty administracyjno — gospodarcze są drugą co do wielkości grupą archiwaliów hornostajowskich. Obejmują one lata 1529—1752. Są to sumariusze akt, wszelkie rejestry, wykazy, spisy i dokumenty związane z ekonomią dóbr¹. Gros dokumentów stanowią inwentarze dóbr ziemskich, dworów i miast będących w posiadaniu rodu [AGAD, APR, sygn. 249, 322, 326, 346, 366, 371, 382, 385, 389, 390]. Nie sposób nie wspomnieć o inwentarzu wnętrza dworu Błotków z 1591 r. czy inwentarzu klucza Hornostajpol [AGAD, APR, sygn. 385, 389].

Akta związane z działalnością publiczną dotyczą Iwana Ostafijewicza Hornostaja (z lat 1523—1555) oraz jego syna Hawryły Hornostaja (lata 1578—1584). Najliczniejsze są akta podskarbińskie. Najstarszym dokumentem w tej grupie jest mandat królewski wzywający urzędników na Litwie do wydania Iwanowi Hornostajowi poddanych i czeladzi niewolnej zbiegłej z królewskich dóbr i osiadłej w innych dobrach [AGAD, APR, sygn. 382].

W każdym archiwum rodowym można odnaleźć dokumenty osób spokrewnionych lub spowinowanych. Dokumenty zawarte w tej grupie, obejmują lata 1534—1759. Związane są z rodzinami: Tołoczyńskich, Połubińskich, Sanguszków, Sapiehów, Radziwiłłów, Chodkiewiczów, Drohojowskich, Stadnickich, Ostrojskich, Tyszkiewiczów i innych [AGAD, APR, sygn. 396—407].

Niestety ze względu na ograniczony rozmiar tego artykułu pozwoliłam sobie jedynie na ogólną charakterystykę materiałów archiwalnych pozostawionych przez ród Hornostajów.

1. Sumariusze akt posiadają sygnatury: 322, 327, 390, 407. Pozostałe wspomniane akta posiadają sygnatury: 295, 302, 315, 332, 345, 348, 353, 366, 370, 371, 389, 407.

- Aftanazy R.* Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. (T. 2, Ziemia ruskie Korony). T. 11. Województwo kijowskie oraz uzupełnienia do tomów 1—10. — Wrocław, 1997. — 804 s.
- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego.* T. 1. Okresy bezkrólewia (1572—1576, 1586—1587, 1632, 1648, 1696—1697, 1706—1709, 1733—1735, 1763—1764) / oprac. H. Lulewicz. — Warszawa, 2006. — 437 s.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Archiwum Potockich z Radzyna (APR), sygn. 295 — 407.*
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator po zasobie archiwalnym.* / oprac. D. Lewandowska. — Warszawa, 2008. — 864 s.
- Baliński M., Lipiński T.* Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. Wielkie Księstwo Litewskie, T. 3. — Warszawa, 1846. — 866 s.
- Besala J.* Barbara Radziwiłłówna i Zygmunt August. — Warszawa, 2007. — 238 s.
- Boniecki A.* Herbarz polski. Cz. 1. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. — Warszawa, 1904. — T. 7. — 408 s.
- Boniecki A.* Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1887. — 425 s.
- Diariusz drogi króla Jmci Zygmunta III od szczęśliwego wyjazdu z Wilna pod Smoleńsk w roku 1609 a die 18 Augusta i fortunnego powodzenia przez lat dwie do wzięcia zamku Smoleńska w roku 1611 / oprac. J. Byliński. — Wrocław, 1999. — 302 s.*
- Ferenc M.* Dwór Zygmunta Augusta: organizacja i ludzie. — Kraków, 1998. — 311 s.
- Ferenc M.* Mikołaj Radziwiłł «Rudy» (ok. 1515—1584). Działalność polityczna i wojskowa. — Kraków, 2008. — 670 s.
- Historia dyplomacji polskiej.* T. 1 / pod red. Mariana Biskupa. — Warszawa, 1982. — 874 s.
- Jasnowski J.* Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515—1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński. — Warszawa, 1993. — 447 s.
- Kolankowski L.* Polska Jagiellonów: dzieje polityczne. — Olsztyn, 1991. — 305 s.
- Kupisz D.* Zbigniew Gorajski (1596—1655). — Warszawa, 2000. — 230 s.
- Kuropatnicki E.* Wiadomość o klejnocie szlacheckim oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej i Wielkim Księstwie Litewskim. — Warszawa, 1789. — 167 s.
- Lipiński W.* Mikołaj Abramowicz // PSB. — Warszawa-Kraków, 1935. — T. 1. — S. 14.
- Listy polskie XVI wieku,* T. 1 / pod red. Kazimierza Rymuta. — Kraków, 1998. — 504 s.
- Lulewicz H.* Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko — litewskie w latach 1569—1588. — Warszawa, 2002. — 457 s.
- Markiewicz A.* Gabriel Hornostaj // PSB. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1960a. — T. 9. — S. 626—627.
- Markiewicz A.* Iwan Hornostaj // PSB. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1960b. — T. 9. — S. 627—628.
- Markiewicz A.* Onikiej Hornostaj // PSB. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1960c. — T. 9. — S. 628.
- Mikulski W.* Dokumenty Hornostajów i innych rodzin rusko — litewskich z XVI—XVII w. w zespole Archiwum Potockich z Radzyna // Miscellanea Historico-Archivistica. — Warszawa, 1997. — T. 8. — S. 133—141.
- Niesiecki K.* Herbarz Polski. — Lipsk, 1839. — T. 4. — 476 s.
- Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego. — Kraków, 1858. — 964 s.
- Piechowski J.* Ukryte światła herbów. — Warszawa, 1991. — 190 s.
- Pociecha W.* Królowa Bona (1494—1557). Czasy i ludzie odrodzenia. T. 3. — Poznań, 1958. — 260 s.
- Rabowicz E., Stok P.* Kański Jan Stanisław // PSB. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966—1967. — T. 12. — S. 314—315.
- Rabowicz E., Stok P.* Szczuka Stanisław Antoni // PSB. — Warszawa-Kraków, 2011. — T. 47. — S. 469—472.
- Ród Leszczyńskich h. Wieniawa // Miesięcznik Heraldyczny,* — Lwów, 1913. — R. 6, nr 3-4. — S. 142—170.
- Rulikowski E.* Opis powiatu kijowskiego. — Kijów; Warszawa, 1913. — 213 s.
- Śliż N.* Rodzina Iwana Hornostaja, podskarbiego WLK // Białoruskie Towarzystwo Historyczne. — Białystok, 2012. — S. 7—47.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* — Warszawa, 1882. — T. 3. — S. 126—131.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* — Warszawa, 1892. — T. 12. — S. 615.
- Strykowski M.* O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / oprac. M. Karpiuk, J. Radziejewska. — Warszawa, 1978. — 762 s.
- Sucheni-Grabowska A.* Zygmunt August. Król polski i wielki książę litewski 1520—1562. — Kraków, 2010. — 574 s.
- Syta K.* Archiwa szlachty żmudzkiej w II połowie XVI w. // Studia o bibliotekach i zbiorach polskich. — Toruń, 1997. — T. 7. — S. 29—47.
- Syta K.* Archiwa magnackie w XVIII w. Studium kultury kancelaryjno — archiwalnej. — Toruń, 2010. — 312 s.
- Uruski S.* Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. — Warszawa, 1908. — T. 5. — 400 s.
- Wojciechowski Z.* Zygmunt Stary (1506—1548). — Warszawa, 1979. — 434 s.
- Wolff J.* Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386—1795. — Kraków, 1885. — 354 s.

Клаудія Павілан

ІСТОРІЯ РОДУ ГОРНОСТАЇВ ГЕРБУ ГІПОЦЕНТАВР І ДОЛЯ ЙОГО АРХІВІВ

Метою статті є дослідження русько-литовського роду Горностаїв (гербу Гіпоцентавр), який простежується з кінця XV ст. і до часу вгасання роду у другій половині XVII ст. Подано опис діяльності творця могутності цієї родини — Івана Остафійовича Горностає. Стаття містить коротку характеристику матеріалів архіву Горностаїв, які зберігаються у Головному Архіві Давніх Актів у Варшаві в фонді Архіву Потоцьких з Радзіня (№ фонду 334). Докладний опис документів з архівів Горностаїв потребує окремої статті.

В історіографії можна знайти велику кількість публікацій, присвячених окремим особам, або цілим родинам. Найчастіше вони стосуються магнатських родів. У цій статті звернена увага на традиційну недооцінку науковцями досліджень середньо-зможної шляхти а також важливості їхніх родових архівів. До такої шляхти з упевненістю можна віднести Горностаїв. Менше ніж за сто років з нікому

невідомої родини вони стали впливовими діячами, що зажили високої гідності і посад. Були серед них надворні маршалки, воеводи, старости, ротмістри, земські підскарбії. Хоча в історіографії їхня діяльність описана фрагментарно, це не применшує їхньої ролі у політичному і господарчому житті Польщі, України, Литви чи Білорусі. Наголошено, що архів, який вони створили, залишається науково недослідженим на належному рівні.

Автор висловлює сподівання, що ця стаття приверне більшу увагу до історії роду Горностаїв, а також спонукатиме до пошуку і досліджень створених ними документів, особливо тих, що знаходяться за межами Польщі.

Ключові слова: родовий архів, герб Гіпоцентавр, Горностаї, Горностаїпіль, Тулін.

Klaudia Pawiłan

HISTORY OF THE HORNOSTAJS FAMILY OF HIPPOCENTAURUS COAT OF ARMS AND FATE OF ITS ARCHIVES

The goal of this paper is to present the history of Rus' — Lithuanian Hornostajs family (Hippocentaurus coat of arms), which history started in the early 15th century, until the moment of the extinction of the genus in the 2nd half of the 17th century. Also the history of the creator of the family mighty — Ivan Ostafijewicz

Hornostaj is being described. They tried to reconstruct fates of archives produced by them. The author analyses the family archival materials, stored in the Central Archives of Historical Records in Warsaw (Poland) in the fund of the Potockis Archive from Radzyn (Fund No. 334). Detailed description of the Hornostajs archives contents requires the additional publication.

Historiography numbers a lot of publications about individuals or entire families. In general there are mainly aristocratic families. In this work the author would like to pay attention to the underestimation by the researchers of the moderately rich nobilities, like the Hornostajs, and importance of their family archives. Within one century the Hornostajs from the unknown family became influential high-born people. There were court marshals, province governors, district administrators, cavalry captains and terrestrial treasurers. Despite their activities were described in fragments, it doesn't reduce the role which they played in the political and economic life of Poland, Ukraine, Lithuania and Belarus. It should be emphasize that their archives remain unexplored at the proper level.

The author hopes that this paper will draw attention to the Hornostajs family history as well as enforce search and study of the documents created by the Hornostajs, especially those which are beyond the borders of Poland.

Keywords: family archives, Hippocentaurus coat of arms, Hornostajs, Hornostajpol, Tuliny.

Одержано 12.12.2015